

SÜPER-ÇEŞİTLİLİK ÇAĞINDA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Filiz GÖKTUNA YAYLACI¹

Atıf/©: Yaylacı Göktuna, Filiz (2017). Süper-Çeşitlilik Çağında Çokkültürcülük, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 345-364

Özet: Günümüzde toplumlar, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin biçimlendirdiği küresel dünyada, çeşitliliğin giderek daha da belirginleştiği, kültürlerin hiç olmadığı kadar yoğun bir biçimde karşı karşıya geldiği bir iklimde yaşamaktadır. Farklılıklara sahip bireylerin, toplulukların ya da kültürlerin sağlıklı bir biçimde bir arada yaşamalarının sağlanması tüm uluslar ve siyasal yönetimler için önemli bir meydan okuma olma niteliğini sürdürmektedir. Modern ulus devlet anlayışının ortaya çıkardığı tekçi politikalara bir tür tepki olarak gelişen ve artan çeşitliliğe en uygun cevap olarak sunulan çokkültürcülük yakın zamanda başarısızlıkla itham edilmiştir. Özellikle siyasal yönetimlerin olumsuz yaklaşımına karşı çokkültürcülük, kuramsal boyutları ve uygulama örnekleri açısından süper-çeşitli dünyanın geleceğine ilişkin tartışmalar için verimli bir zemin oluşturma niteliğini korumaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada çokkültürcülüğe yönelik eleştirel yaklaşımlar ve çokkültürcülüğün yerine üretilmeye çalışılan bazı kavramsallar ele alınarak kültürel çeşitliliğe ilişkin yeni yaklaşımların imkânı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Çokkültürcülük, Kültürel Çeşitlilik

Multiculturalism In The Age Of Super-Diversity

Citation/©: *Yaylacı Göktuna, Filiz (2017). Multiculturalism In The Age Of Super-Diversity, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 345-364*

Abstract: *Today all societies live in a world shaped by communication and transportation technologies, and in an environment where diversity is increasingly distinctive, and different cultures are increasingly in interaction with each others. Ensuring the healthy coexistence of individuals, communities and cultures with different characteristics remains a fateful challenge for all nations and governments around the world. Having emerged as a reaction to uniform policies put in place by modern nation states, and introduced as the best response to flourishing diversity, multiculturalism has been charged with failure in recent years. However, in spite of negative attitudes adopted by some governments, multiculturalism retains its merit in terms of theoretical dimensions and practical applications to provide a fruitful ground for scholarly debates on the future of a world of super diversity. This paper, against the backdrop outlined above, examines the potential of new approaches towards cultural diversity, addressing other academic standpoints critical of multiculturalism, and theoretical conceptions still in the making to replace it.*

Keywords: *Multiculturality, Multiculturalism, Cultural Diversity*

I. GİRİŞ

11 Eylül'ün ardından kültürel farklılıklara ilişkin olarak daha olumsuz tepkilerin söz konusu olduğu bir dünya şekillenmeye başladı. Son birkaç yıl ise çokkültürcülük ve farklı kültürlerin bir arada yaşamasına yönelik yaklaşımlar ya da uygulamalar bağlamında dramatik karşıtıklara sahne olmuştur. Suriye'deki iç savaş nedeniyle ortaya çıkan yoğun ve engellenemez düzensiz göç dalgası çok sayıda ülkeyi etkilerken kültürlerin bir arada yaşayabilmesine ilişkin politikaların daha yoğun tartışılmasına yol açmıştır. Türkiye ve Ürdün gibi Suriye'ye komşu ülkeler milyonlarca sığınmacıya ev sahipliği yapmaya başlamış, çok sayıda Avrupa ülkesi ise az sayıda Suriyeli göçmenin kabulünü ciddi bir sorunsal olarak görmüştür. 2016 yılında çok farklı kültürlerden insanların bir arada yaşadığı Londra'da Pakistan kökenli Sadiq Khan'ın belediye başkanı seçilmiş olması farklı kesimlerce dünyaya verilmiş güçlü bir mesaj olarak yorumlandı. Irkçı PEGIDA Hareketi'nin Avrupa çapında güçlenmesi olumsuz bir gelişme olarak görülürken kamuoyunda PEGIDA'ya karşı yükselen tepkiler de farklılıklar bağlamında ümit verici bir gelişme biçiminde değerlendirilmiştir. Ancak Batılı ülkelerde art arda meydana gelen bazı terör olaylarının olumsuz bakışları güçlendirici

etkileri olmuştur. Ocak 2015'te Paris'te yaşanan Charlie Hebdo saldırısı ve Kasım 2015'te Bataclan'daki katliam, Mart 2016'da Belçika'da meydana gelen havaalanı ve metro saldırıları ya da Şubat 2015'te Danimarka'daki saldırı, ABD ve Kanada'da özellikle Müslümanlara yönelik ırkçı saldırılar gibi olaylar tanıklık edilen yeni dönemin önemli ve olumsuz belirleyicileri haline gelmiştir. ABD'de Kasım 2016'da yapılan seçimlerde Trump'ın kimi zaman yabancı düşmanı ve göçmen karşıtı olarak tanımlanan politikalarının iktidara gelmiş olması ise bu dönemin ürünü olan olumsuz düşüncelerin güçlenişinin en karakteristik özelliği niteliğindedir. Söz konusu karşıt gelişmelerin yaşandığı, çokkültürcülüğe ilişkin olumsuz yaklaşımların güçlendiği ve göçmenlere yönelik tutumların sertleştiği bir ortamda Batılı ülkelerde bir arada yaşama ilişkin tartışmalar yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Artan göç hareketleri ve terör olaylarının biçimlendirdiği bir dünyada çeşitlilik giderek daha ciddi bir sorun olarak algılanmaya başlamıştır.

İnsanlar ve toplumlar her zaman çeşitliliği barındırmış ve ötekilerle birlikte yaşamak durumunda olmuştur. Ancak günümüz dünyasında yaşanmakta olan bir takım dönüşümler farklılıkları daha da belirginleştirip çeşitlendirirken farklılıkların birbirleriyle karşılaşmaları da giderek hızlanmaktadır. Bütün toplumlar barındırdıkları çeşitliliği uyum içerisinde tutabilmek ve hızlanan hareketliliklere yanıt verebilmek zorunluluğuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Birçok anlamda yeni bir toplumda yaşandığına ilişkin ortak bir kabulün varlığına karşın, Baudrillard'ın radikal belirsizliği (Gane, 2008) ile tanımlanabilecek bir dönemde Schumacher'in (1990) eserine atıfla söylenecek olursa söz konusu toplumu ve dünyayı anlayabilmek için modern projenin eseri olan bizlerin; *aklı karışıkların* tutarlı kılavuz arayışı sürmektedir. Uluslararası göçün, yeni ulaşım ve iletişim teknolojilerinin ve yeni medyanın eşlik ettiği küresel hareketlilik ülkelerin yönetimlerini ve toplumları yeni sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Ulus devletlerin tek tipleştirilmiş toplum anlayışı başka gelişmelerle birlikte söz konusu hareketlilik sonucunda sarsılırken, ulus devletin inşa etmiş olduğu toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapılar söz konusu hareketliliğin ürünü olan çeşitliliğe cevap verme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmış, çeşitliliği ve çoğulculuğu kapsayacak toplumsal ve siyasal sistemler söz konusu olmuştur.

Say'ın (2013) belirttiği üzere çoğulculuğu esas aldığı için modern ulus devletin iki uçlu denge politikasına uygun olmayan yeni arayışlar, azaltılmış merkezi yapı nedeniyle toplumun tamamını aynı bütünlük içinde görme zorunluluğu hissetmeyen ve farklılıklara da gereksinim duyan postmodern devlet anlayışından beslenmektedir. Bu bağlamda gerek akademik gerek politik alanda tartışmaların odağında yer alan ve taraftarları ile karşıtları birlikte düşünüldüğünde hemen hemen bütün kesimlerin bahse konu ettiği temel yaklaşımın çokkültürcülük anlayışları ve uygulamaları olduğu söylenebilir. Aynı zamanda çokkültürcülüğün artık modasının geçtiği ya da geçerliğini yitirdiğine ilişkin görüşler ve çokkültürcülüğün yerini almak üzere önerilen farklı bütünleşme sistemleri söz konusudur. Buradan hareketle bu çalışmanın temel amacı sürekli değiştiği ve dönüşüm geçirdiği kabul edilen bir dünyada giderek daha yüksek düzeyde deneyimlenen kültürel karşılaşmaya ilişkin tutarlı bir bakış açısı geliştirmeye yönelik güncel tartışmaların çokkültürcülük bağlamında değerlendirebilmesidir. Bu doğrultuda uzun bir süredir birçok ülkede uygulanan ve akademik çevreleri meşgul eden çokkültürcülüğe yönelik eleştirel yaklaşımlar ve çokkültürcülüğün yerine üretilmeye çalışılan bazı kavramsallar tartışılmış, kültürel çeşitliliğe ilişkin yeni yaklaşımların imkânı irdelenmiştir.

II. SÜPER ÇEŞİTLİLİĞİN YENİ DÜNYASI

Vertovec'in (2004) saptadığı üzere 1990'ların ortalarında sosyal bilimciler küreselleşmenin çerçevesini, yönünü ve mekanizmalarını özellikle yeni teknolojilerin etkileri aracılığıyla tanımlamak için çaba harcıyorlardı. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler insanların ve toplulukların hareketliliğini artırırken coğrafi ve siyasal sınırları da belirsizleştirmiştir. Günümüzde çoğu Avrupa Birliği ülkesinin nüfusunun % 5'i Avrupalı değildir ve bu oran kimi ülkelerde % 10'a çıkabilmektedir (Modood, 2014b). Gielis'in (2009) belirttiği gibi artık göç süreçleri ve göçmenleri anlatmada uluslararası kavramı kullanılmaktadır. Bu dönüşümlerin sonuçlarından birisi de bütün toplumlarda ve küresel ölçekte artan çeşitliliktir. Çoğulculuk ile her geçen gün daha da artan düzeyde bir farklılaşmanın ve çeşitliliğin toplumların neredeyse doğal ve yapısal bir özelliğine dönüştüğü (Şan, 2005) ifade edilmektedir. Gerçekte söz konusu çoğulcu durumun toplumların doğası ile uyumlu olduğu ve safkan bir milletin hiçbir zaman var olmadığı söylenebilir. Milletlerin doğrudan aşiretlerden ortaya çıktığı ve günümüzde birbirinden

farklı görünen bütün milletlerin esasen karışımların ürünü oldukları (Fritsche, 1991) düşünülürse farklılık ve çeşitliliğin tarih boyunca bir şekilde var olduğu öne sürülebilir. Çokkültürlülük tartışmaları modern dönemlerin ardından ortaya çıkmış olsa da gerçekte bu durum daha önceki toplumlar için de büyük ölçüde geçerliydi. Geçmişin büyük imparatorlukları da zorunlu olarak çok kültürlü bir yapıya sahiptiler. Özellikle Avrupa ulus devletlerinin dışında kalan dünyada çok sayıda din ve etnik grubu barındıran Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan gibi çokkültürlü toplumlar var olmuştur. Söz konusu doğal farklılık ve çeşitlilik nedeniyle birlikte yaşayabilme de insanlık tarihinin en önemli sorunlarından birisi olagelmıştır. Asimilasyoncu ya da homojenleştirici eğilimlerin farklı tarzları antik dönemlerden modern dönemlere dek görülmüştür. İnsan toplumları her zaman çoğul olmuştur ve kültürel çeşitlilik arz etmiştir ve günümüzde de toplumların çoğu doğal olarak çok kültürlüdür ancak farklı dönemlerde bu duruma farklı siyasi tepkiler verilmiştir (Modood, 2014b; Hazır, 2012; Momin, 2010; Parekh, 1997; Şan, 2005). Modood (2014b) çokkültürlü bir toplum olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen dinsel hoşgörü ve intibak seviyelerinin ancak yakın tarihlerde Batı Avrupa ülkelerinde görülebildiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda İslam örneğinde kültürel ve etnik çeşitliliklerin ilahi takdir olarak görülmesi ve bu nedenle önem verilmesi olgusu da söz konusudur. Örneğin Medine Sözleşmesi, Müslümanları, Hıristiyanları, Yahudileri ve müşrik Arapları da kapsayacak şekilde bütün kesimlere dini, kültürel ve yargısal özerklik sağlamıştır (Momin, 2010). Ancak çeşitlilik bağlamında çok sayıda sosyal bilimciyi ve özelde sosyologları meşgul eden yeni bir şeyler olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Çağdaş çokkültürlülük durumu (de facto) bazı yönlerden kendine özgüdür. Birbirleriyle yan yana özerk biçimde ve çok az düzeyde temasla varlıklarını sürdüren modernlik öncesi toplumlardan farklı olarak günümüz toplumları, yaşam tarzlarını kendi yollarında sürdürmelerini imkânsız hale getiren ve aynı zamanda işbirliğinin ortak ilkeleri üzerinde uzlaşmalarını gerektiren çok yakın ekonomik, kültürel, sosyal, politik ve öteki formlardaki etkileşimlere dâhil olmaktadır (Parekh, 1997). Çokkültürcülük bir toplumun özelliği olmaktan çok bir ideal ya da siyasi program/proje niteliğindedir (Doytcheva, 2016; Say, 2013). “Çokkültürlülük ya da çeşitlilik durumunda yeni olan nedir?” sorusuna yanıt verebilmek için modern ulus devletinin serüvenine bakmak yerinde olacaktır. Şan'ın (2005) belirttiği üzere ulus devlet olgusu ile birlikte bütün dünyada inşa edilen tek kültürcü yapılar kültürel

farklılıkların yaşamsal önemini yeniden ortaya koymuştur. Ulus devletlerin tek kültürcü yapıları aydınlanma projesinin evren, toplum ve insan doğası ile ilgili tüm sorulara verilecek cevabın, tek, evrensel ve rasyonel bir söylem çerçevesinde ifade edilebileceğine ilişkin varsayımından güçlü biçimde etkilenmiştir. Batılı sosyal bilimciler, aydınlanma mirasını muhafaza ederek, yirminci yüzyılın ilk yarısında modernizasyonu evrensel ve homojenleştirici bir süreç olarak kabul etmişlerdir (Momin, 2010). Gerçekte Parekh'in (1997) haklı olarak saptadığı üzere günümüzdeki çokkültürlülük durumuna karşın modern ve modernlik öncesi dönemlerde klasik Yunan, Roma ve Hristiyan kuramcılardan 17.yy sonrası liberal politik kuramcılara kadar çok sayıda politik kuramcı kültürel homojenliğe dayalı görüşler geliştirmiştir. Ancak giderek daha çok çeşitliliğe dayanan ve farklılıkların belirginleştiği toplumsal yapılar modern dönemde önemli dönüşümler geçirmiştir. Uluslararası göç, sekülerleştirici güçler ve moral bireyselleşme gibi etkenler modern toplumlardaki çeşitliliğin yaygınlığını ve derinliğini geçmiş toplumlarınkinden oldukça farklılaştırmıştır (Parekh, 1997). Çokkültürcülüğü yeni bir siyaset düşüncesi ve yeni bir -izm yapan şey ortaya çıktığı ülkelerdeki liberal ya da sosyal demokrat eşitlikçilik ve yurttaşlık anlayışı ile ilişkilidir. Tarih boyunca rastlanılan, çeşitlilik ya da farklılığa verilen tepkilerin önceki örneklerinde yurttaşlık anlayışı söz konusu değildir. Parekh, *Rethinking Multiculturalism* adlı eserinde çokkültürcülüğü, devletin bütün işlevlerinin yeniden tasarlanmasına zemin oluşturacak bir felsefe olarak ele almış olsa da çokkültürcülüğün tam teşekküllü bir siyasal öğreti olmadığını da belirtmektedir (Modood, 2014b). Kastaryano için de çokkültürlülük demokratik toplumlarda grup bilinci ile hareket edebilen topluluklara özgü olarak ortaya çıkan bir politik örgütlenme biçimidir (Say, 2013). Kymlicka (2015) ise azınlıklar temelinde grupların hakları ve eşit yurttaşlığa dayalı liberal bir çokkültürcülük düşüncesi geliştirmiştir.

Çokkültürcülük tartışmaları ve uygulamalarının gelişiminde postmodernlik anlayışı da etkili olmuştur. Modernlik projesinin aksine post-modern durum, olgusal birer gerçeklik niteliğindeki farklılıkları ve çoğulluğu kabullenmiştir. Bauman'ın (2000) ifade ettiği üzere post-modern kuramın ortaya koymuş olduğu çoğulcu toplum tasarımı, bir zamanlar modernliğin yıkmaya çalıştığı şeyler olan cemaat, gelenek, kendi türüne ve köklerine bağlılık, milliyet gibi bir kısım anti-modern unsurları kınanır şeyler olmaktan çıkarak tam tersine dönüştüren bir süreci başlatmıştır (aktaran Şan, 2005). Bütün bu

anti-modern unsurlara dayalı farklılıklar kimilerince küreselleşme sürecinin giderek yoğunlaşması ile birlikte bir tür çeşitlilikler patlamasının yaşanmasına yol açmıştır. Ancak küreselleşmenin çeşitlilikleri belirginleştirdiği ölçüde benzeşmeye ve tek biçimcilğe de yol açtığına ilişkin değerlendirmeler bulunmaktadır. Post-modernizm, kültürel kimliklerin sürekli yeniden inşa edilebilir oluşuna ve toplumların çoklu kültürel yapısına dikkat çekerken küreselleşme ise, uluslararası kültürel farklılıkların azalmasına ve dünya ölçeğinde toplumsal ilişkinin görünürlüğünü gittikçe arttırmasına atıfta bulunmaktadır. Ancak her iki olgu da moderniteden farklı yeni toplumsallık biçimlerinin yaşanmakta olduğunu var saymaktadır (Özyurt, 2009). Baudrillard için de küreselleşme, aynı zamanda homojenleştirme ve standartlaştırma sürecidir. Aslında küreselleşme eş zamanlı olarak homojenleştirme ya da melezleştirme ve farklılık üretmesi gibi karşıtlıkları da üretmektedir (Kellner, 2004).

Meer ve Modood'un (2012a) vurguladığı üzere çoğulcu toplumların farklılık ile yaşama yolları bağlamında yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa özelinde yaşanan uluslararası göç ile iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler bütün toplumları geçmişte olmadığı biçimde ve nitelikte çeşitliliğe sahip kılmıştır. Bu yeni çeşitlilik durumu uyum ve asimilasyon bağlamında farklı tartışmaların ve uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu tartışmalar ve uygulamalara ilişkin değerlendirmeler varlığını korumaktadır. Avrupa'da yeni bir realite olarak göç ve göçmenlikten kaynaklanan yeni çeşitlilik ya da çokkültürlü toplum olgusunun kabul edilmesi ve içselleştirilmesi uzun zamana yayılan bir süreç olma özelliğini sürdürmektedir (Canatan, 2009). Cengiz'in (2014) edebiyat alanında vurguladığı üzere farklı kültürlerin bir araya gelmesi ve buna bağlı olarak kültürlerarası diyalog, kendi içinde bir çelişki barındırmakla birlikte kültürlerin kaynaşmasını sağlamakta ve buradan gelen dinamizmle yaratıcılığı besleyip edebiyata kaynaklık etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde toplumların anlayış ve tolerans konusunda geçmişe göre yol aldığı söylemi sık sık dile getirilse de hâlâ dışlayıcı tutumlarla karşılaşılacak günümüz dünyasında alınması gereken daha çok mesafe olduğu (Cengiz, 2014) söylenebilir.

III. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Irk olarak karışmamış saf bir milletin varlığından söz edilemeyeceği gibi saf bir milli kültürden de söz etmek tutarlı olmayacaktır. Tecrübelerin, düşünce

yapılarının, tasavvur ve davranış şekillerinin bir bütünü olarak kültür, statik bir varlık ve kendi içinde kapalı bir bütün olarak görülemez (Fritsche, 1991). Bu bağlamda yukarıda ifade edildiği üzere toplumlar tarih boyunca doğal olarak birden fazla kültürü barındırmıştır. Toplumların kültürleri çok sayıda kültürün bir araya gelmesi ile şekillenmiştir. Buradan hareketle çokkültürlü toplum ifadesinin söz konusu doğal durumu ifade ettiği ve bir olgu olarak çeşitliliğe işaret ettiği söylenebilir. Çokkültürlülük, belli bir toplum ya da ülkenin, özgün ve ayırt edici değerleri, inançları ve kültürel gelenekleri olan çok çeşitli etnik gruplardan oluşması gerçeğini çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda, daha çok demografik bir durumu betimleyen çokkültürlülük kültürel çeşitlilikle aynı anlamda anlaşılabilir. Aynı zamanda kültürel temas yoluyla vücut bulan bir durumu tanımlamak üzere kültürlenme, melezleşme ya da kültürlerarasılığa da atıf yapmaktadır. Çokkültürcü kavramı ise bu olguya ilişkin pozitif ve normatif tepkiye dayanan siyasal ve sosyal felsefeyi ifade etmektedir (Doytcheva, 2016; Yanık, 2013; Yıldırım, 2011; Momin, 2010). Çokkültürlü toplumu oluşturan kültürel topluluklar arasındaki ortak aidiyet algısı istikrar ve birlik için oldukça önemlidir. Bu algı için dört koşulun varlığı gereklidir; çeşitliliğin anayasal olarak tanınması, adalet, çokkültürlü bir biçimde oluşturulmuş kültür ve politik topluluğa ilişkin paylaşılmış bir sadakat algısı (Parekh, 1999). Dolayısıyla çokkültürcülük, farklılıkların anayasal güvenceye dayalı olarak bir arada bulunmasını hedefleyen siyasal bir yaklaşımdır. Çokkültürlülüğün modern çağın ulus devlet politikasından farklılaşmaya öncülük etmek gibi bir misyonu da üstlenmiş olduğu söylenebilir. Çokkültürlülüğün ana düşüncesi, kültürel farklılıklara karşın aynı devlete aidiyet duygusunun sürekliliğinin sağlanmasıdır. *The Future of Multi-Ethnic Britain* raporunda da tüm yurttaşlarda ülkeye aidiyet uyandırmanın yüce bir amaç olması (Say, 20103; Modood, 2014) vurgulanmıştır. Bu bağlamda çokkültürcülük bütün bireylerin kültürel olarak tanınmasını hedefleyen bir ideal ya da siyasi proje (Doytcheva, 2016) olarak kavramsallaştırılabilir.

Çokkültürcülük kavramı, Doytcheva'ya (2016) göre ilk kez 1941 yılında İngilizcede eski ulusçulukların bir anlam taşımadığı, önyargısız ve bağımsız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu ifade etmek üzere kullanılmıştır. 1960 ve 1970'lerde Kanada, Avustralya gibi ülkelerde, kültürel çeşitliliği teşvik edici devlet politikalarının adı olmuş, Britanya ile ABD gibi ülkelerde de eğitim alanıyla sınırlı olmak üzere giderek yaygınlık kazanmıştır. Britanya ve ABD'de çokkültürcülük, sıklıkla eşit yurttaşlık ve bireysel özgürlüklerin

genişletilmesi bağlamında liberal değerlerin uygulaması olarak sunulmuştur. Bu yönüyle çokkültürcülük kavramı, devlet ve dominant grup tarafından ırk, etnisite ya da dine atıfla tanımlanan bütün azınlık gruplara politik barınma ve bağdaşım sağlanmasını ifade etmektedir. Çokkültürcülük farklı devlet politikaları, vatandaşlık, okul, iş ve medya alanlarını ilgilendirmektedir. Pozitif ayrımcılık, okul müfredat programlarının gözden geçirilmesi ve anadilin öğretilmesi çokkültürcülüğün sonucunda elde edilen kazanımlar arasında sayılabilir (Doytcheva, 2016; Say, 2013: 141; Meer ve Modood, 2012a; Yıldırım, 2011).

Çokkültürcülük konusunda düşünce geliştiren otoriteler birbirinden oldukça farklı boyutlara odaklanmıştır. Politik uygulamalar bağlamında olduğu gibi kuramsal anlamda da çokkültürcülük anlayışlarına ilişkin bir çeşitlilikten söz edilebilir. Canatan'ın (2009) belirttiği üzere çokkültürlülük olgusu üzerinde yazıp çizen otoriteler, çokkültürlülük kavramını kimi zaman betimleyici kimi zaman normatif bir kavram olarak kullanmayı önermektedir. Rawls ve Walzer adalet, Young farklılık politikası, Kymlicka, çokuluslu ve çok-etnikli devletler, Barry bireysel haklar, Habermas anayasal vatandaşlık, Taylor ise tanınma, Gerd Baumann ulus devlet, etnisite ve din temelinde (Hazır, 2012) çokkültürcülüğü ele almıştır. Modood (2014b) ise çokkültürcülük konusunda ABD ile Britanya/ Avrupa'nın temsil ettiği iki temel anlayış olduğunu düşünmektedir. Ona göre ilki daha geniş ve ikincisi daha dar bir anlama işaret eden bu farklı anlayışlara ilişkin belirgin bir farkındalığın olmaması çokkültürcülüğün yanlış anlaşılmasında da etkili olmaktadır. ABD'de çokkültürcülük terimi, *insancılık, insan hakları ve eşit yurttaşlık gibi düşünceler, gruplar arası farklılıklardan kaynaklanan talepler, kimlik siyaseti; olduğu gibi kalmak, mirasına sadık kalmak, başka insanlarla sahip olunan ortaklığın kamu nezdinde tanınması için mücadele siyasetini* tarif etmek için kullanılmaya başlanmıştır (Modood, 2014b). Britanya ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde ise çokkültürcülük, daha dar bir anlamda kullanılmaktadır. Bu durum siyasal bir mücadele sonucunda değil, göçün sonucu olarak, beyaz olmayanların beyazların ülkelerine göçleri ile ülkelerin ve toplumların çokkültürlü hale gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Modood, 2014b).

IV. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TARTIŞMALI ÖLÜMÜ

1990'ların sonlarında çokkültürcülüğe ilişkin olumlu bir havanın siyasi otoritelerin söylemlerine yansımaya karşın 2000'li yıllarla birlikte olumlu hava yerini olumsuz bir ortama bırakmıştır. Avrupa toplumları, göç ve

göçmenlikten kaynaklanan yeni çokkültürlülük olgusu karşısında son yıllarda daha olumsuz bir yaklaşım sergilenmeye başlamıştır. Hatta bazı politikacılar çokkültürcülüğün resmi ölüm ilanını dile getirmiştir. 2012 Şubat ayındaki Münih Güvenlik Konferansında Britanya başbakanı Cameron'ın çokkültürcülüğün işe yaramadığına ilişkin açıklaması Fransa ve Hollanda gibi eski göç ülkelerindeki çok sayıda politikacıda yansımaları bulmuştur. Almanya başbakanı Merkel de çokkültürcülüğün bütünüyle başarısız olduğunu ilan etmiştir (Hazır, 2012; Parekh, 1997; Tekinalp, 2005; Touraine, 2007; Özyurt, 2009; Canatan, 2009; Meer ve Modood, 2012b). Söz konusu ölüm ilanlarında 21. yüzyılın başlarında meydana gelen İngiltere'deki ayaklanmalar ve 11 Eylül saldırıları gibi bazı terör olaylarının etkisi olduğu söylenebilir (Modood, 2014b). Akademik ve siyasi açıdan bir tür milat niteliğindeki 11 Eylül'den sonra çokkültürcülük karşıtlığı güçlenirken çokkültürcülüğün bir arada yaşama değerleri üretmediğine ilişkin görüşler (Duman, 2011) yoğunluk kazanmıştır. Ancak çokkültürcülüğün merkez solda yarattığı hayal kırıklığı ve tedirginlik basitçe 11 Eylül'ün sonucu olarak değerlendirilemez. Aynı zamanda bu durum tek bir ülke ile de sınırlı değildir. Çokkültürcülüğe ilişkin eleştiriler Müslümanların varlığı ve etkinliği ile de yakından ilişkilidir (Modood, 2014b). Çokkültürcülük tartışmaları, İslamofobi, terörizm ve seküler Batı toplumu vb. kavramsallar bağlamında doğrudan Müslümanların bir tehdit olarak algılanması ile ilişkili bir biçimde şekillenmektedir (Evkuran, 2014). Modood'un (2014b:211) çok sayıda otoriteye atıfla belirttiği üzere, çokkültürcülüğün başarısız olduğu, siyasette mevzi kaybettiği hatta öldüğü bütünüyle kanıksanmıştır. Farklı ülkelerde önde gelen politikacılar çokkültürcülüğü reddederken akademisyenler çokkültürcülüğün nasıl bir problem haline geldiği üzerine yazmıştır (Uberoi ve Modood, 2013a). Kundnani (2002) çokkültürlülüğün ölümünden, Bauböck (2002) çokkültürlülüğe elveda demekten, Joppke (2004) çokkültürlülüğün geri dönüşten bahsetmiştir (Duman, 2011). Çokkültürcülüğün kültürel tanınmanın gerekliliğine ilişkin argümanlarının bilimsel geçerliliği, siyasi açıdan avantaj ve dezavantajları ve bu politikaların kamuoyu nezdinde neden popüler olmadığı yoğun bir biçimde tartışılmıştır (Doytcheva, 2016).

Çokkültürcülüğün artık ölmüş olduğuna ilişkin artan yorumlara rağmen ölen bir çokkültürcülük varsa onun muhtemelen gerçeği olmadığını düşünenler de vardır. Modood'un (2014b: 226) deyiimi ile *esas çokkültürcülük* yaşamaya devam etmektedir ve etmelidir de. Dolayısıyla bu bağlamda önemli

olan, çokkültürcülükle ilgili olarak neyin öldüğü ya da başarısız olduğunun ve hangi nitelikleri ile çokkültürcülüğün yaşamakta olduğunun ve bir arada yaşama olgusuna katkı sağlayabilme potansiyelinin tartışılabilmesidir.

Britanya da çokkültürlülük konusunda geri çekilmenin yaşandığı bir ülke olarak gösterilmektedir. Ancak çokkültürlülük konusunda genellikle neyin eleştirildiği tam olarak belirgin değildir. Eğer uygun bir biçimde anlaşılırsa çokkültürcülük Britanya'da gelişmeye ve serpilmeye devam edebilecektir. Kaldı ki eleştirilere ve bazı politika değişimlerine rağmen çokkültürcülüğe ilişkin birçok yasal düzenleme ve eğitimin çokkültürcü amaçları varlığını sürdürmektedir (Uberoi ve Modood, 2013b; Uberoi ve Modood, 2013a). Zaten homojen toplumlara sahip oldukları konusundaki ikna ediciliklerini yitirmiş olan modern devletler çoğulcu kimlik gruplarını kültürel ve siyasi açıdan giderek daha fazla muhatap almak (Say, 2013) durumundadır. Dolayısıyla çokkültürcülüğün ölümünden çok çokkültürcülüğün bazı uygulanış tarzlarının başarısızlığından söz etmek daha yerinde olacaktır. Devletler farklılıkları dikkate alan bütünleştirici politikalar geliştirmek ve uygulamak zorunluluğunu hissetmektedir. Modood (2014b: 214) çokkültürcülükten tamamen ricat etmek yerine çokkültürcülüğe doğru yönelmenin ve çokkültürcülüğe bir yurttaşlık ayarı çekilmesinin gerektiğini vurgulamıştır.

V. YAŞAMAYA DEVAM EDEN ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Çokkültürcülüğün ölümünden ya da terk edilışinden bahsetmeden önce hangi çokkültürcülüğün ölümü ya da terk edilışı sorusunu sormak anlamlı olacaktır. Söz gelimi resmi olarak çokkültürcülüğü uygulayan, başarılı görülen bir ülke niteliğindeki Kanada, çokkültürcülüğün yaşamaya devam edişinin örneği olarak görülebilir. Kanada, Çokkültürlülük Yasası ile toplumundaki her kökenden insana ve farklı kökene ait toplumlar arasındaki ilişkilere tam ve eşitlikçi paylaşım sunduğunu deklare etmiştir. Farklılıkların bir arada yaşama sorunlarının giderek arttığı bir ortamda, barış, huzur ve eşitlik temelinde halklarını yaşattığı/yaşatacağı argümanını savunan Kanada, uyguladığı çokkültürlülük politikalarıyla bu konuda özgün bir yere sahiptir (Özensel, 2012). Kanada'nın, başbakanı Trudeau'nun ülkedeki çeşitliliği yansıtan çokkültürlü kabinesi ve Suriyeli göçmenlere ilişkin olarak uyguladığı olumlu politikalar ile söz konusu özgünlüğünü sürdürdüğü söylenebilir.

Çokkültürcülüğün başarısı ya da başarısızlığına ilişkin tartışmalardan önce kavramın tanımı ve anlaşılma tarzlarına ilişkin bir tartışmanın varlığından söz etmek mümkündür. Cantle'ın (2012) vurguladığı üzere çokkültürcülüğün formal ve kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Genel anlamda farklı kültürleri yan yana yaşama konusunda yetenekli kılan politikalar setini ifade etmektedir. Kymlicka'ya göre de çokkültürlülüğün temelinde kültürel çeşitlilik vardır ve kültürel çeşitliliğin üç kaynağı vardır; birden fazla ulusun yan yana yaşaması, göç ve kendi ulusal toplumlara ya da etnik grupları içinde marjinal duruma itilmiş olan eşcinseller, sakatlar, yoksullar ve kadınlardan oluşan birlikler (Kymlicka, 2015; Say, 2013). Çokkültürcülüğün üç farklı algılanışı olduğu söylenebilir (Uberoi ve Modood, 2013a); İlki; kültürel olarak farklılaşmış yurttaşlığa ve çokkültürlü toplum olarak adlandırılabilir yapıya ikinci anlamı, asimilasyonun terkedilerek formal ve informal çokkültürcülük politikalarının izlenmesine, üçüncü anlamı ise çokkültürcülüğün bir ideoloji olarak adlandırılmasına işaret etmektedir. Kuramsal olarak da farklılıkların tanınması temelinde ifade edilen çokkültürlülük farklı Avrupa ülkelerinde sosyo-ekonomik etkenlerin biçimlendirmesi ile farklı tarzlarda uygulanmıştır (Yanık, 2013:193). Modood (2014b) ABD ile Britanya ve Avrupa'nın diğer kısımlarında çokkültürcülüğün farklı kapsam ve anlamlarda kullanıldığını belirtir. Taylor'a göre de bütün yurttaşların eşit haysiyet sahibi olduğunu vurgulayan bir evrenselcilik politikası ve ayrımcı özelliklerin farklı muameleler gerektirdiğini savunan farklılık politikası arasındaki tartışmada (Say, 2013) belirginleşen bir ayrışmadan söz edilebilir. Bu çerçevede çokkültürcülüğün hangi anlaşılma ya da uygulama biçiminin başarısız olduğunu tartışmak doğru olacaktır. Kaldı ki bütün olumsuz söylemlere karşı çokkültürcülüğün terk edildiğine ilişkin olarak da güçlü veriler olmadığı söylenebilir. Çokkültürcülüğün neredeyse bütünüyle terkedilmesine yönelik çağruların ve saptamaların varlığına karşı Modood'un (2014b:212) vurguladığı üzere uluslararası terörizme yönelik olarak alınan bir takım tedbirler dışında *çokkültürcülük öldü* söylemlerine eşlik eden siyasal değişiklikler etnik azınlıklara mensup mevcut yurttaşları kapsamamış, sadece göç ve yurttaşlık edinme ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla çokkültürcülüğe ilişkin eleştirilerin bu farklı algılanışlarla ve farklı çokkültürcülük uygulamaları ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu noktada çokkültürcülüğün kuramsal olarak farklı ifade edilişlerine, karşıtlarının temel eleştirilerine değinmek yararlı olacaktır. Bu

bağlamda çokkültürcülüğe alternatif olarak öne sürülen bazı yaklaşımları da ilişkili olarak değerlendirmek mümkün olacaktır.

Siyasi olarak çokkültürcülüğü eleştiren ve başarısız bulanlar bir tarafa çokkültürcülüğü, hedeflenen bir arada yaşam ideallerini gerçekleştirmediği için eleştirenler de bulunmaktadır. Yanık'ın (2013: 193) vurguladığı üzere çokkültürcülüğün konjonktürden yoğun bir şekilde etkilenen bir içeriği de söz konusudur. Çokkültürcülük tartışmaları, bireysel haklar ve grup hakları kavramları etrafında belirginleşen karşıtlıklar üzerinden yürütülmektedir. Çokkültürcülüğün, kültürel hakların bireylere mi yoksa kültürel topluluklara mı verilmesi gerektiği sorusuna cevap vermekte yetersiz kaldığına ilişkin düşünceler vardır (Hazır, 2012; Özyurt, 2009). Karşı-çokkültürcülerin önerdikleri toplum tipi, multi-etnik bir toplumdur. Multi-etnik toplum, farklı etnik grupların sözde üstün bir kültür içinde eritildikleri ve birlikte yaşadıkları bir toplumdur. Karşı-çokkültürcüler, yabancı kültürlerin ve kültürel farklılıkların yadsındığı homojen/türde bir toplumun özlemine çekmektedirler (Canatan, 2009). Ancak çokkültürcülük, bireylerin yanı sıra grupları da dikkate alan bir bütünleşme tarzı olarak görülebilmektedir (Modood, 2014b: 214).

Kimileri çokkültürcülüğün başka kültürlere karşı durma, kendi kültür mirasının alışılmış biçimi içinde sürdürme ya da dönüştürme fırsatı vermenin yanı sıra o kültüre kayıtsız kalma, bağıni koparma ve bölünmüş bir kimlikle, yaşamını sürdürme imkânı veren bir toplum yapısı anlamına geldiği öne sürmektedir (Şan, 2005). Cantle (2012) gibi düşünenler ise çokkültürcülüğün azınlık kültürlerin egemen kültür tarafından asimile edilmeden var olmasını mümkün kılarken sabitlenmiş ve atfedilmiş kimlikler seti kurmaya da eğilimli olduğunu savunmaktadır. Meer ve Modood'a (2012b) göre karşı-çokkültürcülüğün nedenleri arasında çokkültürcülüğün sosyal ayrışmayı kolaylaştırdığının, dikkatleri sosyo-ekonomik eşitsizliklerden başka yönlere çevirdiğinin, ev sahibi toplum arasında moral tereddütleri özendirdiğinin düşünülmesi sayılabilir. Dahası bazı aşırı yorumlara göre çokkültürcülüğün uluslararası terörizmi güçlendirmesi gibi gerekçeler de dile getirilmiştir.

Çokkültürcülüğün öldüğünü düşünenlerin bazıları çokkültürcülüğün küllerinden yeni bir kavramsalın doğduğunu (Perry, 2013) öne sürmüştür. Meer ve Modood'un (2012b) vurguladığı üzere yeni ortaya çıkan bu rakip kavram, kültürlerarası diyalogla ilişkili olan kültürlerarasıcılıktır

(interculturalism). Kültürlerarasıcılık yeni ve önemli bir markadır (Cantle, 2012). Kültürlerarasıcılık, kültürel çeşitliliğe ilişkin birçok tartışmada çokkültürcülüğün yerini almıştır (Meer ve Modood, 2012b). Savunucularına göre yeni markanın söz konusu olmasının ciddi gerekçeleri bulunmaktadır. Cantle'a (2012) göre Meer ve Modood gibi düşünenerler çokkültürcülüğün, küreselleşmenin ve çeşitliliğin yeni evresine yanıt veremediğini, 1960 ve 1970'lerin bağlamında kilitli kaldığını görmekte başarısız olmuştur. Onlar, çokkültürcülük markasının korunması gerektiğini savunmaktadırlar ancak kültürlerarasıcılık, çokkültürcülüğün temelinde yer alan kavramsal sorunları çözmeye yönelmektedir ve bu nedenle çokkültürcülüğün yerini almalıdır. Sze ve Powell'a (2004) göre çokkültürcülük, kültürleri korumaya yönelmekte buna karşın kültürlerarasıcılık, kültürleri tanımakta ve kültürleri değiş-tokuş, dolaşım, tadilata uğrama ve evrilmeye yetenekli hale getirmektedir (aktaran Meer ve Modood, 2012a). Kültürlerarasıcılık ve çokkültürcülük arasında kültür olgusu ve kültürlerin etkileşimi açısından oldukça farklı anlayışların bulunduğu söylenebilir.

Etkileşim ve diyaloga çokkültürcülükten daha fazla yöneldiği varsayılan kültürlerarasıcılıkta *bir arada var olmanın* daha fazlası vardır ve daha az grupçu, senteze daha çok odaklanan bir anlayış olarak düşünülmektedir. Ulusal yurttaşlık ve toplumsal bütünlük bağlamında kültürlerarasıcılık daha güçlü bir bütün algısına ilişkindir. Çokkültürcülüğün dar görüşlü ve göreceli olduğu durumda kültürlerarasıcılık dar görüşlü kültür uygulamalarına yönelik eleştirel bir bakışı ortaya çıkarmaktadır (Meer ve Modood, 2012a).

Meer ve Modood, kültürlerarasıcılığın bir alternatif olmaktan çok çokkültürcülüğün sadece değişik bir türü olduğunu öner sürmüş olsa da Cantle (2012) kültürlerarasıcılığın, hızla küreselleşen dünyada kültürel çeşitlilik için tek etkili çerçeve olduğunu öne sürmektedir. Kültürlerarasıcılık, hızla küreselleşen ve çeşitlenen dünyada kültür mirası ve kimliğin dinamik oluşunu ve kültürlerarası etkileşiminin arzu edilir olgular olduğunu kabul etmektedir (Cantle, 2012). Kültürlerarasıcılığın, dört yolla çokkültürcülüğe karşı olduğu varsayılmaktadır (Meer ve Modood, 2012a);

- a) Bir arada var olmaktan çok etkileşime ve diyaloga ağırlık vermesi,
- b) Daha az düzeyde grupçu olması ve senteze daha çok önem vermesi,
- c) Daha güçlü bir bütünlük algısına bağlılığı vurgulaması,
- d) Dar görüşlü kültürel uygulamaların eleştirilmesi.

Aynı zamanda kültürlerarasıcılık, çokkültürcülüğün ifade etmekte başarısız olduğu düşünülen beş kavramsallaştırma tarafından desteklenmektedir (Cantle, 2012);

- a) Farklılık yönelimleri: Farklılık artık ulusal sınırlar içinde belirlenmemekte çoğunluk-azınlık ikiliğine dayanmamaktadır çünkü artık azınlıklar arasında çoklu gerilimler söz konusudur.
- b) Yeni güç ve politika yapısı: Küreselleşmenin getirdiği yeni düzende kozmopolit ve ulusal kimlikler karşı karşıya değil yan yana bulunmak durumundadırlar.
- c) Dinamik bir kavramsal olarak kimlik: Çokkültürcülük kimlikleri tanımlanmış statik yapılar olarak kabul eder. Oysa kimlik, geçişlidir (transit), melezdir. Uluslararası, dinler arası ya da diğer farklılıklar arası evliliklerin artması 'beni bir kutuya koyamazsınız' anlamına gelmektedir.
- d) Irk dışındaki diğer bütün farklılık formlarının tanınması: Çokkültürcülük ırk etrafında dolaşırken kültürlerarasıcılık cinsel, yönelim, inanç, toplumsal cinsiyet, engellilik gibi farklılıkları da dikkate alır.
- e) Disiplinler arası (yapısal ve ilişkisel) anlayış söz konusudur.

Kültürlerarasıcılık ve çokkültürcülük terimleri birkaç on yıl boyunca özellikle Kıta Avrupa'sında ve Quebec'te aynı tartışma alanını işgal etmiştir. Meer ve Modood, iki kavramın farklı yönleri olmakla birlikte kültürlerarasıcılığın ayırt edici özellikleri ve çokkültürcülüğe üstünlük sağlayışını ikna edici bulmamıştır (Levey, 2012).

Çokkültürcülüğün rakipleri arasında transnationalism (ulusötesicilik) ve transculturalism (kültürötesicilik) de sayılabilir. 20.yy başlarında Bourne (1916) ulusötesicilik sözcüğünü farklı kültürler arasındaki ilişkiler hakkındaki anlamları tanımlamak üzere kullanmıştır. Yıllar boyunca, ulusötesicilik, ulusal, devlete ilişkin ve kültürle ilgili sınırlandırmalarla bireyler arasındaki bağlantı algısının yükselmesini kapsamıştır (Orbe ve Drummond, 2011). Kültürötesicilik ise geleneksel kültür ayrımları ve bölümlenmelerini aşan bir anlayışı temsil etmektedir (Orbe ve Drummond, 2011).

Politik eleştirilere ve akademik alandaki rakip kavramlara karşın çokkültürcülük varlığını ve etkisini sürdürmektedir. Dahası yukarıda da ifade edildiği üzere Modood (2014b: 236-237) çokkültürcülüğün ters tepmesi olarak anlaşılan durumun aslında çokkültürcülüğe doğru bir gidiş olduğunu da düşünmektedir. Gerçekte çokkültürcülük taraftarları ve karşıtlarının birleştiği temel bir nokta söz konusudur: bütünleşme hedefi. Bütünleşmenin nasıl olması gerektiği ve olabileceği konusundaki farklı yaklaşımlar farklı çokkültürcülük uygulamaları ve eleştirileri üretmektedir.

Çokkültürcülük eleştirileri, esasen çokkültürlülük öncesi asimilasyona tümenden geri dönüş çağrısı niteliğinde değildir. Tartışma türdeşlik ve çeşitlilik üzerine odaklanmalıdır. Günümüzde çokkültürlülük, vatandaşların edinilmiş hakları ve onların kimliğe dair kaygılarıyla kolektif bağlılıklarına yeni bir özen göstermeyi uzlaştıran bir orta yol arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır (Duman, 2011; Yıldırım, 2011).

Genel bir bakış açısından Modood (2014b: 223) bütünleşmenin dört temel tarzı olabileceğini ifade etmiştir; asimilasyon, bireyci bütünleşme, dünya yurttaşlığı ve çokkültürcülük. Asimilasyonda farklı damgası vurulmuş bireyler söz konusudur, baskın kalıplara uymaya teşvik edilirler. Bireyci bütünleşmede azınlıklar özel alanda kalmak koşuluyla kimliklerini asimile etmek ya da geliştirmek konusunda serbesttirler ve kendilerini azınlık olarak değil birey olarak görmeleri istenir. Dünya yurttaşlığında ise ne azınlık ne de çoğunluğa mensup olanlar kendilerini tek bir kimliğe ait görmemelidirler, kimlikler serbestçe karışmalı ve birleşmelidir. Çokkültürcülük de ise gruplar arasında bir tahakküm ya da yeknesaklık ilişkisi olmamalıdır. Yurttaşlık ve ulusal kimlik çoğunluğun itibar ettiği kimliklerin yanı sıra azınlıkların itibar ettikleri kimlikleri de kucaklayacak şekilde genişletilmelidir (Modood, 2014b: 220-221).

SONUÇ

Bu çalışmada, artık *süperçeşitlilik* halinde bulunduğu büyük ölçüde kabul gören, dünyada farklı kültürlerin nasıl bir arada yaşayabileceklerine ilişkin olarak gerek kuramsal gerek uygulama açısından zengin bir içeriğe sahip olan çokkültürcülük olgusu irdelenmiş, çokkültürcülüğün öldüğüne ve yeni yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğine ilişkin görüşler ele alınmıştır. Kuramsal boyutları ve uygulama örnekleri ile oldukça yoğun ve güncel tartışmaların konusu olmaya devam eden çokkültürcülük, toplumların yüz yüze oldukları sorunlar çerçevesinde sistemli bir cevap olma niteliğini

sürdürmektedir. Söz konusu nitelik, dünyada yaşanan dönüşümlerin biçimlendirdiği bir iklimde çokkültürcülük anlayışlarının ya da uygulamalarının evrilmesi ve dönüşüm geçirmesinin sonucu olarak görülebilir. Çokkültürcülüğün cevap vermesi beklenen sorunların kaynağında modern dünyayı biçimlendiren temel etkenlerin varlığı söz konusudur. 19. yüzyıldan itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler, pazar ekonomisindeki gelişmeler ve küresel ekonomiye bağımlı tek kimlikli ulus-devlet olguları farklı kültürlerin karşılaşma süreçlerini de biçimlendirmiştir. Bu bağlamda çokkültürcülüğün aydınlanma ve modernlik projelerine bir tepki olarak geliştiği söylenebilir (Cengiz, 2014; Şan, 2005). Ancak günümüzde dünya ölçeğinde toplumsal ve siyasal yapılarda köklü dönüşümler güçlü bir biçimde yaşanmaya devam ederken çokkültürcülüğün artık bitmiş olduğuna ilişkin tartışmalar da giderek yoğunluk kazanmıştır. İnsanlığın, farklılıkların nasıl bir arada yaşayabileceğine ilişkin tatmin edici cevaplara en azından bütün kesimler açısından henüz ulaşmadığı söylenebilir. Çokkültürcülüğün öldüğüne ilişkin olarak özellikle güncel politika düzeyinde yükselen seslere ve kuramsal açıdan getirilen ciddi eleştirilere karşın çokkültürcülüğün temel bir anlayış olarak ve uygulama düzeyinde varlığını koruduğunu ve koruması gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır. Ancak, çokkültürcülüğün savunucularından Modood (2014b:233) haklı olarak sormaktadır; *çokkültürcülük ölmediyse nerede yaşıyor?* Modood'a (2014b) göre çokkültürcülükten söz etmenin zamanının geçtiğini düşünenlerin aksine şimdi ondan bahsetmenin en uygun zamanıdır. Hatta daha çok çokkültürcülüğe gereksinim vardır (Modood, 2014b).

Modood'a (2014b) göre çokkültürcülük, bütün aksi söylemlere karşın hala birçok ülkede politika düzeyinde varlığını sürdürmektedir ve dünyada farklı ve iyi örnekleri de bulunmaktadır. Kuramsal açıdan da zengin bir tartışma geçmişi ve potansiyel söz konusudur. Say'ın (2013) saptadığı üzere devletler dönüşüm sürecindedir. Çağın egemen düşünsel sistemi bağlamında kendilerini yeniden yorumlama ve tanımlama çabaları yeni tarzda inşa girişimlerini ortaya çıkarmaktadır. Ulus devlet anlayışının açmazları çokkültürlülüğün bir sorun alanı teşkil etmesine yol açmaya devam etmektedir (Özensel, 2012). Toplumlar ve devletler farklılıkları bir arada tutacak bir 'biz' arayışını sürdürmektedir. Cantle'a (2012) göre de giderek daha çok ilgisiz hale gelen ulus devletin *bizinden* küresel topluma dayalı yeni bir *bize* nasıl geçileceği temel sorundur (aktaran Perry, 2013). Meer ve

Modood'un çalışmalarında geliştirmeye çalıştıkları çokkültürcülük ya da kültürlerarasıcılık kavramlarına ilişkin anlayışın altında yatan Anglo-Saxon etnosantrizminden rahatsız olduğunu vurgulayan Wieviorka'nın (2012) bakış açısından ifade edilecek olursa düşünsel ve kuramsal açıdan da çeşitliliği esas alan yorumlara gereksinim bulunmaktadır. Çokkültürcülüğün hala bu yorumlara en uygun zemini vaat ettiği söylenebilir. Uberoi ve Modood'un (2013a) vurguladığı üzere çokkültürcülük politikası, kültürel azınlıklar tarafından sıklıkla deneyimlenen dezavantajlı olma durumu, dışlanma ve adaletsizlikleri olduğu kadar kültürel farklılık korkusunu da azaltmayı hedeflemektedir ve bu hedeflere ulaşma konusunda önemli katkılar sağlamıştır. Farklı ve yeni kavramsallaştırmaların varlığı da bu zemini olumsuz etkilemekten çok güçlendirici bir etkiye sahip olabilir. Meer ve Modood'un (2012b) belirttiği üzere örneğin kültürlerarasıcılık vb. yaklaşımlar, çokkültürcülüğe alternatif olmaktan çok ittifak yapması gereken anlayışlar olarak görülebilir. Modood'un (2014b: 229) deyiimiyle temeli yurttaş eşitliği olan bir çokkültürcülük inşa edilebilmelidir. *Çokkültürcülük vizyonunun nüvesini sunabilen bir yurttaşlık eşitliğinin var olduğu* düşüncesinden hareket eden Modood (2014) kastettiği anlayışı şöyle ifade etmiştir; "Benim burada işlediğim çokkültürcülük anlayışı, çokkültürcülükle ilgili yaygın karikatürün aksine, ahlakın doğası hakkındaki daha genel bir kurama, bir bilgi kuramına ya da başka kuramlara dayanmak zorunda değildir" (Modood, 2014b). Bu bağlamda bütüncül olmayan ve düşünsel açıdan daha mütevazı bir siyasal bakış açısı oluşturmak ve onu savunmak daha olanaklı (Modood, 2014b) görülebilir. Bu doğrultuda kültür olgusu üzerinde yeniden düşünmek de bu süreçte işlevsel olacaktır. Kültür kavramsal, günümüzün kültürel çeşitliliğini tanımlama açısından yeterli görünmemektedir. Kültürler, birbirinden bağımsız varlıklar, yapılar olarak anlaşılmadan, toplumsal, politik ve iletişim temelli gerçekliklere dayalı olarak yeniden kavramsallaştırılmalıdır (Abdallah-Preteceille, 2006).

Çeşitlilik, etkisini giderek artıran bir olgu olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bireyler, toplumlar ve siyasal yönetimler söz konusu çeşitliliği kabullenmek, sonuçları ile ilgili tutarlı, insani ve uygulanabilir anlayışlar geliştirmek zorundadırlar. Farklılıkların muhtemel çatışma kaynakları olarak görülmesinin yarattığı olumsuz sonuçlar bütün toplumlar tarafından hissedilmektedir. Modern ulus devlet anlayışının ürünü olan tekçi yaklaşımların biçimlendirdiği dünyada gelişen çokkültürcülük, ulus ve devlet anlayışlarının yeniden değiştiği ve köklü dönüşümlerin yaşandığı

günümüz dünyasına katkı sağlayabilme potansiyeline sahip olarak değerlendirilebilir. Ancak bir tür panzehir olarak kimi zaman abartılı politik tutumlara muhatap olan çokkültürcülük ve benzeri arayışlar Modood'un (2014b) deyimiyle daha mütevazı bunun yanı sıra insan hakları ve eşit yurttaşlık temelinde uygulanabilir politikalara dönüşebildikleri ölçüde yaşamaya ve çeşitliliğe cevap vermeye devam edebilecektir. Dünyanın büründüğü süperçeşitlilik haline en uygun cevabın verilebilmesi, kaynakları ve görünümleri de artan bir hızla farklılaşan çeşitliliğe ve farklı kültürlerin bir arada bulunuşuna ilişkin sürdürülebilir anlayışların ve politikaların geliştirilebilmesine bağlıdır. Bu sonuca ulaşılabilmesi, *eğer bizi neyin ayırdığını vurgularsak toplumsal hiyerarşiler oluşmasını nasıl engelleriz* (Doytcheva, 2016: 136) sorusuna verilecek tutarlı ve gerçekçi cevaplarla da yakından ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- ABDALLAH-PRETCEILLE, M. (2006) Interculturalism as a paradigm for thinking about diversity, *Intercultural Education*, 17(5), 475-483.
- CANATAN, K. (2009). Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, 80-97.
- CANTLE, T. (2012). *Interculturalism: For the Era of Globalisation, Cohesion and Diversity*. Palgrave MacMillan
- CENGİZ, S. (2014). İmparatorluktan Ulus-Devlete Çokkültürlü Kimliklerin İfade Alanı: Kültürlerarası Edebiyat. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 50-57.
- DOYTCHIEVA, M. (2016). Çokkültürlülük. Çev. T. Akıncılar Onmuş. İstanbul: İletişim.
- DUMAN, B. (2011). Çokkültürlülükten Ricat Mı? *Sosyoloji Dergisi*, 3, (23) 207-239.
- EVKURAN, M. (2014). Migration, Cultural Interaction and Multiculturalism in Global World. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 8-19.
- FRITSCHKE, M. (1991). Çoğunluğun Sorunu Azınlıklar Birlikte Sayı 28 <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=28&dyid=1165&yazi=%C7o%F0unlu%F0un%20Sorunu%20Az%FDn%FDklar>
- GANE, M. (2008). Jean Baudrillard: Radikal belirsizlik, (Çev. A. Utku; S. Toker), Ankara: Deki.
- HAZIR, M. (2012). Çokkültürlülük Teorisine Çağdaş Katkılar ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çokkültürlülüğü Tartışmak. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1)
- KYMLICKA, W. (2015). Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- LEVEY, G.B. (2012). Interculturalism vs. Multiculturalism: A Distinction without a Difference?, *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 217-224
- GIELIS, R. (2009). A global sense of migrant places: towards a place perspective in the study of migrant transnationalism. *Global Networks* 9, 2 (2009) 271-287. ISSN 1470-2266.
- KELLNER, D. (2004). Baudrillard, Globalization and Terrorism: Some Comments on Recent Adventures of the Image and Spectacle on the Occasion of Baudrillard's 75th Birthday1 (<http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/>)
- MEER, N.; Modood, T. (2012a) How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?, *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 175-196.

- MEER, N.; Modood, T. (2012b). Interculturalism, Multiculturalism or Both? *Political Insight* 3(1), 30-33.
- MODOOD, T.; Meer, N. (2012) Rejoinder: Assessing the Divergences on our Readings of Interculturalism and Multiculturalism, *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 233-244.
- MODOOD, T. (2014a). Multiculturalism, Interculturalisms and the Majority, *Journal of Moral Education*, 43(3), 302-315. *Journal of Moral Education*, DOI: 10.1080/03057240.2014.920308
- MODOOD, T. (2014b). Çokkültürcülük: Bir yurttaşlık tasarımı. Çev. İ. Yılmaz. Ankara: Phoenix
- MOMIN, A. (2010). Çoğulculuk ve Çokkültürcülük: İslami Bir Bakış Açısı. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 38 (1), 203-230.
- ORBE, M.P.; Drummond, D. K. (2011). Competing Cultural Worldviews in the United States: A Phenomenological Examination of the Essential Core Elements of Transnationalism and Transculturalism. *The Qualitative Report*. 16 (6) 1688-1714.
- ÖZENSEL, E. (2012). Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 7(1), 55-70.
- ÖZYURT, C. (2009). Toplumun Yeniden Düşünmek: Kozmopolitanizm ve Çokkültürlülük. VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, "Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar", Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- PAREKH, B. (2002). Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasi teori. Çev. B. Tanrıseven. Ankara: Phoenix
- PAREKH, B. (1999). Common Citizenship in A Multicultural Society The Round Table *The Commonwealth Journal of International Affairs*, 88(351), 449-460.
- PAREKH, B. (1997). Dilemmas of a multicultural theory of citizenship. *Constellations*, 4 (1), 54-62.
- PERRY, P. (2013) A Review of "Interculturalism: the new era of cohesion and diversity" by Ted Cantle, *International Journal of Housing Policy*, 13(2), 220-222.
- PETERS, M. A.; Besley, T. (2012). Editorial: Education, Dialogue and Interculturalism: New directions and contexts. *Educational Philosophy and Theory*, 44(9), 909-912.
- SAY, Ö. (2013). 21. Yüzyılda ulus, çokkültürlülük ve etnisite. İstanbul: Kaknüs
- SCHUMACHER, E. F. (1990). Akli karışıklar için kılavuz. (Çev. M. Özel). İstanbul: İz
- ŞAN, M.K. (2005). Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme. Milet ve Nihal İnanç, *Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(1-2), 67-114.
- TEKİNALP, Ş. (2005). Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük. *Journal of Istanbul Kültür University* 2005 (1), 75-87.
- UBEROI, V.; Modood, T. (2013a) 'Has Multiculturalism Retreated in Britain?', *Soundings*. Number 53, April 2013, pp. 129-142(14)
- UBEROI, V.; Modood, T. (2013b). Inclusive Britishness: A Multiculturalist Advancepost. *POLITICAL STUDIES*. VOL 61, 23-41
- VERTOVEC, S. (2004). Cheap calls: the social glue of migrant transnationalism. *Global Networks* 4 (2), 219-224. ISSN 1470-2266.
- VERTOVEC, S. (2007). Super-diversity and its implications Steven Vertovec *Ethnic and Racial Studies* Vol. 30 No. 6, pp. 1024 1054
- WIEVIORKA, M. (2012) Multiculturalism: A Concept to be Redefined and Certainly Not Replaced by the Extremely Vague Term of Interculturalism, *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 225-231.
- YANIK, C. (2013). Dünyada ve Türkiye'de çokkültürlülük. Ankara: Sentez
- YILDIRIM, T. (2011). Milena Doytcheva, Çokkültürlülük. Kitap Tanıtım ve Değerlendirmeleri. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10(19), 239-243.